

ՍՈՎՈՐՈՂՆԵՐԻ ԲԱՌԱՊԱՇԱՐԻ ՀԱՐՍՏԱՑՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ ԼԵԶՎԱՄՏԱԾՈՂՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԻՋՈՑ

Վ. Դ. ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

Ստածողությունն ու լեզուն անխզելիորեն կապված են միմյանց. չկա լեզու առանց մտածողության և մտածողություն՝ առանց լեզվի: Անփոխարինելի է լեզվի դերը մարդու մտածողության, մտավոր կարողությունների զարգացման գործում: Որքան հարուստ է աշակերտի բառապաշարը և զարգացած է կապակցված խոսք կազմելու կարողությունը, այնքան մեծ են նրա մտածելու հնարավորությունները:

Մարդու մտածողության յուրահատկությունները դրսևորվում են լեզվի միջոցով, ստանում են խոսքային արտահայտությունների տեսք: Սակայն այդ նույն մտածողությունն էլ ձևավորվում, զարգանում և կատարելագործվում է լեզվի կամ խոսքի շնորհիվ:

Դպրոցում ցանկացած ուսուցիչ մեծ անելիք ունի սովորողների մտածողության և լեզվի զարգացման գործընթացում, քանի որ առանց մտածողության և լեզվի ներդաշնակ զարգացման հնարավոր չէ կրթել այնպիսի անհատականություն, ով օժտված է ճկուն տրամաբանությամբ, իր առջև դրված խնդիրները ստեղծագործաբար լուծելու կարողությամբ: Իսկ այս որակները մարդուն անհրաժեշտ են իր հետագա կյանքն ու բարեկեցությունն ապահովելու համար: Հարուստ բառապաշարը, խոսք կազմելու, տարբեր ոճերով իր մտքերն արտահայտելու կարողությունը զարգացած մտածողության նշաններն են: Ուստի դպրոց մտնելու առաջին իսկ օրից հիմնական աշխատանքները պիտի կազմակերպվեն սովորողների բառապաշարի հարստացման, կապակցված խոսքի ուսուցման ուղղությամբ, որոնք կձևավորեն և կմարզեն սովորողի երևակայությունը, տրամաբանությունը, մտածական մյուս որակները:

Մայրենի լեզվի ուսուցումն այս առումով դառնում է այն հիմնական միջոցը, որի շնորհիվ կարելի է զարգացնել սովորողի լեզվամտածողությունը, իսկ սրանով պայմանավորված էլ՝ նրա ազգային և մարդկային նկարագիրը:

Հարստացնելով աշակերտի բառապաշարը, հաղորդելով քերականական գիտելիքներ՝ ուսուցիչը մտածելու լայն հնարավորություն է ստեղծում նրա համար:

Լեզուն գիտությունների բանալին է, մարդու ամենագորեղ զենքը:

Աշակերտի խոսքի զարգացումը մայրենի լեզվի դասավանդման հիմնական նպատակներից է: Լեզուն և մտածողությունը փոխապայմանավորված են միմյանցով: Մտքի հարստության համար անհրաժեշտ է խոսքի հարստություն: Խոսքը կառուցվում է բառապաշարով, ժողովրդական առած-ասացվածքներով ու դարձվածքներով, քերականական ձևերով, ոճական հնարանքներով:

Գեղարվեստական ստեղծագործությունը միաժամանակ աշակերտի գեղագիտական հակումները, գեղեցիկի նկատմամբ ունեցած ճաշակը զարգացնելու հիմնական միջոցներից մեկն է: Լեզվառճական միջոցները պետք է ուսումնասիրել գեղարվեստական ստեղծագործության բովանդակության քննությանը զուգընթաց: Ամնպատակ և անօգուտ է լեզվական միջոցների՝ նյութից կտրված ուսումնասիրությունը: Պահանջել աշակերտից, որ ցույց տա սոսկ պատկերավոր-

ման միջոցները՝ մակդիր, փոխաբերություն, համեմատություն, կլինի ձևական ու ինքնանպատակ, չի նպաստի աշակերտի լեզվաոճական գիտելիքների հարստացմանը և լեզվամտածողության զարգացմանը: Անհրաժեշտ է, որ աշակերտը կապակցված խոսքի մեջ կիրառի բնագրից սովորած պատկերավորման միջոցները, որն էլ հնարավորություն կընձեռի նրա լեզվամտածողության և կապակցված խոսքի միաժամանակյա զարգացման համար:

Խաչատուր Աբովյանը գրում է. «Ձի գործնականությամբ մանավանդ, քան իմացականությամբ կարելի է սովորել լեզուն»(9, էջ 346):

Խոսքը գոյանում է բառերից, քանի որ որքան հարուստ է աշակերտի ակտիվ բառապաշարը, այնքան զարգացած է նրա խոսքը:

Տարրական դասարաններում բառապաշարի հարստացման ուղղությամբ աշխատանք է տարվում մայրենիի դասագրքերում զետեղված բնագրերի վերլուծության ժամանակ, սակայն՝ զուտ գործնականորեն, առանց տեսական տեղեկությունների, սահմանումներ, քերականական եզրույթներ հաղորդելու: Տեքստին ծանոթանալուց հետո պետք է սկսել բառային աշխատանքը: Դրանք կարող են լինել հետևյալ տեսակների՝

- անծանոթ բառերի առանձնացում, իմաստի բացատրություն, իմաստավորում.

- բացատրություն կռահման ճանապարհով.
- անծանոթ բառի բացատրություն տեղեկատվական նյութերի միջոցով.
- առարկայի, նկարի, մակետի, խրտվիլակի կամ գործողության ցուցադրում.

- հականիշ զույգերի ընտրություն.
- հոմանիշ զույգերի ընտրություն.
- բառակազմական վերլուծություն, բառերի բաղադրիչներով նոր բառերի կազմում:

Երբ բառապաշարի հարստացման աշխատանքը զուգակցվում է ուսումնասիրվող իրերի ու երևույթների անմիջական դիտման և զննման հետ, երեխան ինքն է ընկալում այն, ինչի մասին պետք է հաղորդի ուրիշը. տեղի է ունենում բառիմաստի զգայական ընկալում:

Անկասկած, բառապաշարը կապակցված խոսքի համար այն կարևոր ու անփոխարինելի շինանյութն է, այն ատաղձը, որից ձևավորվում է անհատի խոսքը: Գիտելիքը երեխային հաճույք պատճառելու չափ վարպետորեն մատուցելու կերպը միշտ էլ զբաղեցրել է մանկավարժության մեթոդաբաններին: Պարզ և հայտնի ճշմարտություն է, որ երեխան ավելի լավ յուրացնում է այն, ինչ անցել է նրա սրտի դռնով, ուստի խաղի միջոցով ձեռք բերված գիտելիքները ավելի լավ են մարսվում: Խթանելով իմացական հետաքրքրությունները՝ խաղը հետադարձ կապով նպաստում է լեզվամտածողության նախադրյալների ձևավորմանը և զարգացմանը:

Նորածանոթ բառերի կիրառության դրսևորումը խոսքում կարելի է կազմակերպել դերային խաղի միջոցով, երբ երեխաները հաղորդակցվելիս իրենց խոսքում օգտագործում են դրանք:

Դիտարկենք խաղի օրինակ, որը զարգացնում է սովորողների բառապաշարը, ինքնուրույն խոսք կազմելու, համեմատելու, վերլուծելու կարողությունները,

երևակայությունն ու ստեղծագործական մտածողությունը:

Խաղ 1. «Փոստատարը նամակ բերեց» (3)

Անհրաժեշտ պարագաներ. փոստատարի պարկի մեջ լցված ծրարներ, որոնց մեջ դրված են նամակներ (թեմատիկ նկարներ): Երեխաներից մեկը, պարկը ուսին, դուրս է գնում:

Ուսուցիչ – Երեխաներ, այսօր Արմենը մեր փոստատարն է: Տեսնե՞ք նա ու՞մ է նամակ բերում:

Խաղի ընթացքը. փոստատարը մտնում է դասարան և մի քանի աշակերտի հանձնում նամակներ: Երեխաները բացում են իրենց հասցեագրված նամակները և լուռ դիտում:

Ուսուցիչ – Ո՞վ կարող է պատմել նամակի բովանդակությունը: Ցանկալի է, որ ներկայացնելիս խոսքում կիրառեք նոր սովորած բառեր:

Նամակ ստացողները հերթով պատմում են՝ խոսքում կիրառելով այդ օրը սովորած բառերը:

Խոսքի զարգացման և բառապաշարի հարստացման ուղղությամբ տարվող աշխատանքներում հատուկ տեղ է տրվում կայուն բառակապակցությունների ու դարձվածքների, թևավոր խոսքերի ու շուտասելուկների, առածների ու ասացվածքների ուսուցմանը: Օրինակ՝ տրված դարձվածքի իմաստն արտահայտող բառակապակցությունը պիտի նշի և դարձվածային կառույցը գործածի նախադասությունների մեջ (5):

«Աչքի ընկնել» դարձվածքը նշանակում է.

1. վայր ընկնել,
2. ուշադրություն գրավել,
3. նկատի ունենալ,
4. տեսանելի լինել:

Բառապաշարի հարստացման անփոխարինելի միջոցներ են պատկերավորման միջոցների ուսուցումը: Օրինակ՝

Պատկերավորման ի՞նչ միջոց է գործածված (նշել և գործածել նախադասության մեջ).

«Իսկ քամին ուրախ սուլում էր հեռվում
Եվ ծիծաղում էր անտառի վրա» (ՀՍ)՝

1. մակդիր,
2. համեմատություն,
3. փոխաբերություն:

Հոմանիշների և հականիշների ուսուցման ուղղությամբ կատարվող աշխատանքները ևս պետք է միտված լինեն սովորողների բառապաշարի հարստացմանը: Օրինակ՝

«Թակարդ» բառի հոմանիշներն են (նշել և գործածել նախադասության մեջ).

1. ճարմանդ և կոճակ,
2. դարան և որոգայթ,
3. դարակ և գգրոց:

Բառապաշարի հարստացման միջոցներ են բառակազմական, բառաբարդման, վերլուծական, համադրական աշխատանքները: Օրինակ՝

Ո՞ր շարքում են նույնարմատ բառերը.

1. ձվածեղ, ձվածև, ձևական,

2. մուլեգնել, ձևամուլ, մուլախաղ,
3. շինծու, նորաշեն, շնիկ,
4. հևասպառ, հևիհև, շնչահև:

Սովորողի լեզվաընկալումը և կապակցված խոսք կազմելու կարողությունների ձևավորումը խորապես պայմանավորված են տեքստի համակողմանի ուսումնասիրությամբ և մեկնաբանությամբ: Մայրենի լեզվի ուսուցման, հատկապես սովորողների խոսքի զարգացման գործընթացում շատ կարևոր է ցանկացած տեքստի ուսումնասիրությունը: Տեքստը դառնում է այն ակնառու-դիդակտիկական հիմքը, որի օրինակով աշակերտը սովորում է կառուցել իր սեփական խոսքը (1, էջ 286):

Մարդու մտածողությունը ձևավորվում, հստակվում և վերացարկման ոլորտներն է մտնում պատկերների կուտակման ճանապարհով: Գրական երկերի տեքստերի համակողմանի ուսումնասիրությունը ծառայում է վերոհիշյալ խնդրի լուծմանը, այն է՝ զարգացնել սովորողների պատկերավոր մտածողությունը, երևակայությունը և խոսքը:

Գրական-գեղարվեստական բնագրի հանգամանալից ուսումնասիրությունը միջոց է դառնում պատկերների կուտակման, ինքնաարտահայտման, վերացական մտածողության և խոսքի զարգացման, ստեղծագործական ունակությունների դրսևորման համար: Բացի դրանից՝ տեքստի համակողմանի ուսումնասիրությունը օժանդակում է սովորողների լեզվամտածողության զարգացմանը:

Ժամանակակից փոխներգործուն (ինտերակտիվ) և համագործակցային մեթոդների կիրառումը բառապաշարի և դրա դրսևորման՝ կապակցված խոսքի զարգացման լավագույն միջոցն է: Աշակերտը, մասնակցելով գիտելիքի ձեռքբերման գործընթացին, կրավորական դեր ստանձնած ունկնդրից վերածվում է ակտիվ մասնակցի, ինչը անկասկած նպաստում է նրա մտածողական որակների, կապակցված խոսքի զարգացմանը:

Կրտսեր և միջին դպրոցի մայրենիի դասաժամերին ուսումնասիրվում են նաև գիտահանրամատչելի կամ ճանաչողական բնույթի տեքստեր, որոնցից է «Ունահետքեր լուսնի վրա» (5, էջ 158):

Բերենք նշված տեքստի ուսումնասիրության դասի օրինակ՝ ժամանակակից փոխներգործուն մեթոդներով կազմակերպված:

- **Խթանման փուլ.** կիրառվում է «Բառ-բանալի» հնարը (8, էջ 79):

Ուսուցիչը տեքստից առանձնացնում է հինգից վեց բառեր, որոնք բանալի բառեր են, օրինակ՝ Լուսին, Երկիր, տիեզերանավ, տիեզերագնաց, հուշատախտակ, ունահետքեր: Բառերն ուսուցիչը գրում է գրատախտակին՝ աշակերտներին հիշեցնելով, որ բառերը վերցված են այն պատմությունից, որը պետք է ուսումնասիրեն քիչ հետո: Ապա հրահանգում է բանալի բառերով ստեղծել փոքրիկ պատմություն: Աշխատանքն անհատական է: Հաջորդ քայլին ձևավորվում են փոքր խմբեր: Ստեղծված խմբերում ցածրաձայն քննարկվում են խմբի անդամների հորինած պատմությունները և կայացվում որոշում, թե որ պատմություններն են ներկայացնելու ամբողջ դասարանին: Յուրաքանչյուր խմբից ընտրվում է մեկ կամ երկու պատմություն կամ էլ ամբողջ խմբով լրացնում, խմբագրում են որևէ մեկի արդեն հորինած հետաքրքիր պատումը: Խմբերի պատրաստած տեքստերն ընթերցելուց և մեկնաբանելուց հետո անցնում են ուսումնական

նյութի ընթերցմանը:

● **Իմաստավորման փուլ.** կիրառվում է «Ուղղորդված ընթերցանություն» մեթոդը (8, էջ 28):

Այս մեթոդի կիրառման դեպքում տեքստն ընթերցվում է ոչ թե ամբողջությամբ, այլ տրամաբանական ավարտ ունեցող հատվածներով: Յուրաքանչյուր հատված ընթերցելուց հետո ուսուցչի ուղղորդող հարցերով վերլուծության է ենթարկվում ընթերցվածը, կատարվում են մեկնաբանություններ և կանխատեսումներ: Այս մեթոդի կիրառման արդյունքում նյութը դառնում է տպավորիչ, հիմնական միտքը՝ ըմբռնելի:

Ուսուցիչը կամ լավ ընթերցող աշակերտներից մեկը սկսում է կարդալ մինչև «Բայց մարդը շարունակ երազում էր, որ ինքը ոտքը դնի Լուսնի մակերևույթին»:

Ապա ուսուցիչը հարցեր է տալիս ընթերցածի վերաբերյալ.

- Ի՞նչ իմացաք Լուսնի մասին,
- Ի՞նչ ազդեցություն է ունենում Լուսինը Երկրի վրա:

Այնուհետև ընթերցում են մինչև «Ամբողջ աշխարհը սրտատրոփ սպասում էր, թե ինչ է լինելու»: Ուսուցիչը խնդրում է դադար առնել և առաջադրում է հարց.

- Ի՞նչ զարմանալի իրադարձություն տեղի իմացավ 1969 թվականին:

Այնուհետև ընթերցում են մինչև վերջ և ուսուցիչն աշակերտներին հարցեր է ուղղում.

- Տիեզերագնացների գրույցից ի՞նչ իմացաք Լուսնի մասին:
- Գնահատի՞ր երեք տիեզերագնացների կատարած աշխատանքը:
- Դու ո՞ւմ տեղը կուզենայիր լինել:

● **Կշռադատման փուլ.** կիրառվում է «Վեց w-երի ռազմավարություն» մեթոդը (8, էջ 72):

Սովորողները զույգերով երկխոսություն են վարում՝ փորձելով պարզել, թե ինչ սովորեցին.

- Ինչո՞ւ սովորեցիր այս թեման:
 - Ի՞նչ տվեց այն քեզ:
 - Որտե՞ղ էին տեղի ունենում դեպքերը:
 - Ե՞րբ էին տեղի ունենում դեպքերը:
 - Ինչպե՞ս և ինչո՞ւ էին տեղի ունենում դեպքերը:
- Որպես տնային հանձնարարություն տրվում է հետևյալ առաջադրանքը.

«Գրել անվանակապ կամ բանակապ՝ Լուսին բառով»:

Ջետո աշակերտները ստանում են հանձնարարություն.

«Պատկերացրո՛ւ, որ Լուսնի վրա կյանք կա. հորինի՛ր մի պատմություն՝ «Կյանք Լուսնի վրա» վերնագրով»: Ուսուցիչն աշակերտներին տալիս է ուղենիշ հարցեր, որոնց օգնությամբ կկարողանան պատմվածք գրել:

Ուղենիշ հարցեր.

- Ովքե՞ր են գործող անձինք, հերոսները:
- Որտե՞ղ է տեղի ունենում գործողությունը:
- Ո՞րն է խնդիրը:
- Ինչպե՞ս կարելի է լուծել խնդիրը:

Երեխաները պետք է աշխատեն, որ պատմության մեջ հնարավորինս արտահայտվեն այս կամ այն դեպքի, իրադարձության հետ կապված իրենց զգաց-

մունքները, հույզերը, տպավորությունները: Ուսուցիչը խորհուրդ է տալիս վեր-
հիշել յուրացրած տեքստը՝ առանձին պարբերություններով՝ պահպանելով դեպ-
քերի զարգացման հաջորդականությունը:

Ուսուցիչը օգնում է, որ երեխաներն իրենց սեփական պատմության իրադար-
ձությունների շղթայի մեջ կարողանան գտնել թեման, խնդիրը, գլխավոր իրա-
դարձությունները, խնդրի ավարտը՝ լրացնելով պատմվածքի կմախքը:

Դա կօգնի նրանց նախապես մտքում ուրվագծելու ասելիքի սխեման և տրա-
մաբանորեն ճիշտ կառուցված խոսք կազմելու:

Պատմվածքի կմախքը՝

թեման,

հիմնախնդիրն արտահայտվում է,

դրանից հետո,

շարունակություն,

իսկ հետո,

խնդրի լուծումը,

պատմությունն ավարտվում է:

Այնուհետև աշակերտներն ընտրում են իրենց պատմվածքի վերնագիրը, գլ-
խավոր և այլ հերոսներին, վայրը, որտեղ տեղի է ունենում դեպքը և լրացնում
պատմվածքի քարտեզը՝ պահպանելով տրամաբանական կապը:

Պատմվածքի քարտեզ՝

վերնագիր,

գլխավոր հերոսներ,

փաստեր,

այլ հերոսներ,

որտե՞ղ, ե՞րբ,

միջավայր,

խնդիրը,

լուծումը,

ի՞նչ:

Պետք է նկատի ունենալ, որ աշակերտները կարող են նաև իրենց սեփական
քարտեզները կամ գծագրերն առաջարկել:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. **Ալեքսանյան Թ.**, Տեքստի ուսումնասիրության սկզբունքները, Շիրակի պատմամշակու-
թային ժառանգությունը. հանրապետական յոթերորդ գիտական մատաչրջանի նյութերի ժողո-
վածու, Գյումրի, 2007, էջ 286-289:

2. **Գյուլամիրյան Զ.**, Հայոց լեզվի տարրական ուսուցման մեթոդիկա, Եր., «Զանգակ»-97»,
2006, 326 էջ:

3. **Խաչատրյան Հ., Թորոսյան Կ., Սարգսյան Վ., Չիբուխչյան Կ.**, Մայրենի-4 հանրակր-
թական դպրոցի դասագիրք, «Մակմիլան-Արմենիա», Եր., 2009թ., 176 էջ:

4. Հայոց լեզու և գրականություն. գնահատման առաջադրանքների մմուշների ժողովածու
(կազմեցին՝ Ալեքսանյան Թ. և ուրիշներ), Եր., «Տիգրան Մեծ», 2007, 200 էջ:

5. Հանրակրթության պետական կրթակարգ և Միջնակարգ կրթության պետական չափո-
րոշիչ, Եր., «Ամտարես», 2004, 71 էջ:

6. Հայոց լեզու, գրականություն. հանրակրթական դպրոցի առարկայական չափորոշիչ և ծրագիր (կազմողներ՝ Հովսեփյան Լ. և ուրիշներ), Եր., «Ամստարես», 2007, 88 էջ:

7. **Սարուխանյան Ս. և ուրիշներ**, Ուսուցման ժամանակակից մեթոդներ, հնարներ, վարժություններ, Վանաձոր, ԿԱԻ, 2008, 101 էջ:

8. **Սանուկյան Ա.**, Բանավոր խոսքի զարգացումը հայոց լեզվի ուսուցման ընթացքում, «Լույս», Եր., 1976, 347 էջ:

9. **Выготский Л. С.**, Собрание сочинений, том 2, Мышление и речь, Лекции по психологии, М., Педагогика, 1982, 502 с.

ОБОГАЩЕНИЕ СЛОВАРНОГО ЗАПАСА УЧАЩИХСЯ КАК СРЕДСТВО ЯЗЫКОВОГО МЫШЛЕНИЯ

В. Д. Хачатрян

В статье рассматривается проблема развития языкового мышления. Нами предложены примеры языковых упражнений, игр, способствующих развитию языкового мышления. Представлены образцы уроков, организованных по современным /интерактивным/ методам. Такой урок будет способствовать развитию связной речи учащихся, воображения, языкового мышления.

THE ENRICHMENT OF LEARNERS' VOCABULARY AS A WAY OF DEVELOPING LINGUISTIC THINKING

V. D. Khachatryan

The problem of the development of linguistic thinking is touched upon in this article. The examples of language exercises and games that promote the development of linguistic thinking, are given. Also an example of a lesson, organized by modern / interactive/ methods is presented, which promotes the development of the learners' coherent speech, imagination and creative abilities, as well as the linguistic thinking.

ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԻ ԲԱՂԱԴՐԻՉՆԵՐԸ

Ա. Վ. ԴԱՎԹՅԱՆ

Խ. Արուսյանի անվան ՀԴՄՀ, ԳԴՀ դասախոս

**Աշխատանքը չի խայտառակում մարդուն,
դժբախտաբար պատահում են աշխատանքը խայտառակող մարդիկ:
Գրանտ**

Մարդու մասնագիտական ընտրության կազմակերպման և մասնագիտական պիտանելիության գնահատման պատմության մասին մեզ տեղեկություններ են հասել դեռևս շատ վաղ ժամանակներից: Դրանք հիմնականում վերաբերում են մասնագիտությանն առնչվող գիտելիքների, կարողությունների և ընդունակու-